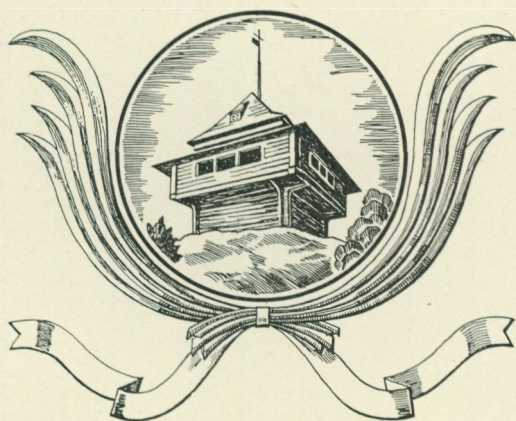

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N

1 9 3 1

Redaktion:

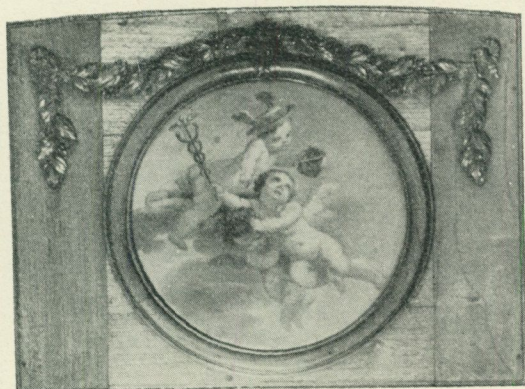
ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro
tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.

Stockholm 1931

VICTOR PETTERSONS BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

TOTTIESKA MALMGÅRDEN

Ett borgerligt fideikommiss på Södermalm.

Av GÖSTA SELLING.

Stockholm växer. Där det ena året legat små stugor med täppor och gröna träd, där gatorna varit krokiga och ojämna och den glesa trafiken dominerats av feta katter och pratsamma gummor med mjölkhämtare och vattenhinkar, där susa nästa år bussar och bilar fram över en oljeglänsande asfalt, som likt en bred och stadig matta rullats ut över terrängens ojämnheter. De låga kåkarna ha efterträtts av sexvåningshus, och i stället för det sparsamma gula lampluset, som silade ut mellan fönsterluckornas springor och flämtade i primitiva gatlyktor, ekläreras gatorna av elektriska ljusglober och butiksfasadernas bländande ljusramper. Det är icke sötebrödsdagar för de gamla husen på Stockholms malmar; om de också skyddas

Vignett. Fig. 1. Dörröverstycke, symboliserande handeln. I bottenvåningens sal. Foto Samf. S:t Erik 1926.

av pietetsfulla ägare och kulturminnesvårdande myndigheter, darrar marken under dem. Gatuschakt och grunder sprängas ut tätt intill väggarna, och en vacker dag falla de som mogna frukter för den moderna tidens ekonomiska virvelstormar.

Ett av offren för denna storstadens frammarsch är den gamla Tottieska malmgården vid Bondegatan, kanske mera känd under namnet Barnängens tekniska fabrik. Denna gamla anläggning har en förnämlig och karakteristisk historia. Nu senast har under fem generationer gården varit bebodd av samma släkt, och trots att en stor fabrik under nästan hela tiden drivits inom dess murar, ha de gamla byggnaderna med sina eleganta inredningar och gården med sina lummiga träd med stor pietet bevarats och vårdats. När fabriken för ett par år sedan flyttades därifrån, gjorde storstaden sitt första anlopp; trädgård, flygelbyggnader och uthus försvunno, och ett par moderna bostadskvarter intog deras plats. Men den del av huvudbyggnaden, som inrymde den egentliga bostadsvåningen och som innehöll några av Stockholms elegantaste 1700-talsinredningar, bevarades dock av ägaren. Huset restaurerades, och man trodde, att dess framtida existens var tryggad. Även om man kunde tycka, att den låga 1700-talsbyggnaden såg litet främmande ut bland de moderna sexvåningsgrannarna, gladdes man åt, att ett gammalt minnesrikt stockholms hem fick leva kvar på sin ursprungliga plats.

Efter ett par år kom emellertid meddelandet, att även denna sista rest av anläggningen måste skatta åt förgängelsen. Det var huvudsakligen ekonomiska skäl, som gjorde det omöjligt att bevara ett enfamiljshus bland idel hyreshus; den långa, låga längan upptog alltför dyrbara tomter. Innan den gamla byggnaden jämnades med marken, hade dock två stockholmshistoriskt intresserade personer skänkt de dyrbara inredningarna till Skansen för att uppsättas i det blivande stockholmskvarteret. Och tack vare att byggmästare Olle Engkvist utökade gåvan med byggnadsmaterial och inredningsdetaljer, har Skansen fått möjligheter att uppföra en trogen kopia av den gamla malm-

gårdsbyggnaden och därmed också att för framtiden bevara en smula av den miljö, i vilken 1700-talets storborgare och skeppsbroadel levde. Men det är givet, att Skansen med sina begränsade utrymmen icke kan giva hela bilden av den vidsträckt malmgården ute på söder. En gård, som innehåller »trädgårds- och plantagetomter» om flera tunnland och vars byggnader upptagit så stora arealer, som här varit fallet, kan säkerligen aldrig helt återuppföras inom ett friluftsmuseum. Där måste man nöja sig med att giva en mera sammanträngd, men icke desto mindre övertygande bild av det Stockholm som går. Hur detta kommer att te sig, framgår för övrigt i stora drag av den bild av det blivande stockholmskvarteret på Skansen, som återges i Nordiska museets och Skansens årsredogörelse i slutet av denna årsbok.

De efterföljande raderna vilja emellertid försöka giva en rekonstruktion av, hur den Tottieska malmgården tedde sig, innan den inkräktats av industrialismen och slukats av storstaden. Vi få då gå ganska långt tillbaka i tiden, och för att få med något av den miljö, som byggherren själv skapade, är det bäst att vi förflytta oss till de år, då den Tottieska släkten ännu ägde gården. Vi välja då för vårt besök en vacker höstdag år 1816, då vi komma i ett sällskap, som möjliggör det för oss att gå en grundlig husesyn. Det är nämligen med tre herrar, vilka för rådhusrättens räkning skola värdera egendomen och därför besöka densamma, som vi i all tysthet slå följe. Orsaken till deras besök är, att fideikommissarien (malmgården är nämligen då sedan några decennier fideikommiss) icke längre är stockholmare och fördenskull önskar sälja gården.

Vi starta från gamla staden, passera slaktarhuset och gröna gången, vars lukter och dofter blanda sig med strömkvarnens och fiskarhusets, och rulla över den sviktande blå slussen med dess höga vippgavlar. Så stretar ekipaget förbi järngraven och kommer upp till Södermalmstorg, där det blir rast utanför ett av hyreshusen nära Hornsgatan. Här har den nyligen avlidne brukspatronen Anders Tottie hyrt våning, sedan han

lämnat det gamla Tottieska huset vid Skeppsbron, det hus som Nic. Tessin d. ä. en gång ägt och som vid denna tid alltjämt inrymmer handelshuset Arfwedsson & Tottie. På äldre dagar har brukspatronen mest bott på landet, och hans änka vistas ännu ute på Tullinge gård — hon är gammal och klen och har icke orkat fara in till den nyligen förrättade bouppteckningen. Det är fideikommissarien vi vänta på, brorsonen Carl Tottie, brukspatron på Älvkarleö. Vi få emellertid veta, att han kommer efter till malmgården, men att trädgårdsmästaren Berg redan är varskodd och har nycklar.

Färden fortsätter, och medan vi göra en omväg för att slippa den branta Götgatsbacken, få vi höra litet om malmgården och dess ägare. Nu är det strängt taget redan slut med malmgårdens storhetstid. Malmgårdar äro icke längre på modet; som vi hört, har den siste ägaren delvis varit lantbo, han har haft två lantegendomar, Yxtaholm och Tullinge, och dem har han föredragit framför malmgården. Annat var det med hans far, Charles Tottie, han var en genuin stockholmare, som icke i onödan begav sig utom tullarna och som älskade och vårdade malmgården som sin ögonsten. Han hade särskilda skäl därtill, ty det var han, som bebyggt gården och låtit inreda den på ett ovanligt förnämligt sätt. Charles Tottie var grosshandlare, och han bodde och drev sin affär i sitt vackra hus i kv. Bacchus vid Skeppsbron. Detta hus hade han ärvt efter sin fader, den från England inflyttade Thomas Tottie. År 1759 köpte Charles Tottie gården i kv. Barnängsbacken av kommerserådet Thomas Plomgrens arvingar. I början nöjde han sig tydligen med den ganska blygsamma bebyggelse, som fanns på gården vid tillträdet, och åtminstone tidvis hyrde han ut den. Charles Tottie var emellertid en framgångsrik och förmögen handelsman, som snart fann sin malmgård alltför oansenlig. Och på 1760-talet påbörjade han byggnadsarbeten, som sedan pågingo i ett decennium. Trädgården ordnades med fyrkantiga kvarter, rabatter, gröna gångar och sandgångar. Han lät anlägga ruddamm och volière, och den unge, framgångsrike arkitekten Erik Palmstedt

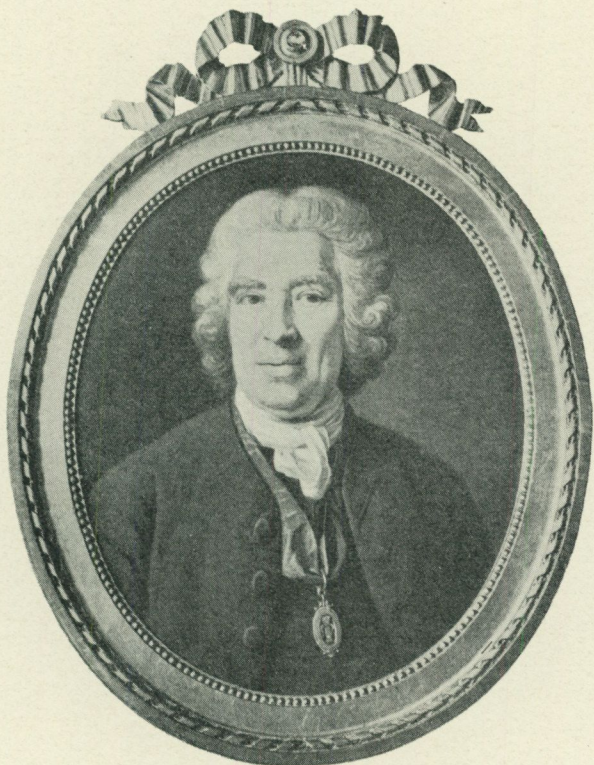

Fig. 2. Porträtt av grosshandlaren CHARLES TOTTIE,
målat av Per Krafft d. ä. Tillhör Stockholms stads
brandförsäkringskontor.

fick år 1767 rita ett litet elegant orangeri, fig. 11. När detta byggdes — och det skedde f. ö. utan tillstånd — hade Tottie emellertid redan börjat uppföra en ny huvudbyggnad. Huvudbyggnad är kanske icke rätta ordet, ty till att börja med lät Tottie bygga två hus. Hans arkitekt, den gamle murmästaren Wilhelm Friese, hade 1765 gjort upp ritningar till ett stort och ståtligt hus med fasad mot gatan och två framspringande flyglar mot trädgården, fig. 3. Men Tottie nöjde sig med att först bygga

endast två delar av det stora komplexet, en bit av gatulängan och en bit av den ena flygeln. Sålunda kom den nya mangården att under några år bestå av två skilda, i vinkel lagda byggnader.

Det dröjde dock icke länge, förrän Charles Tottie fortsatte och fullföljde sin byggnadsverksamhet, och nu blev det hela t. o. m. mera omfattande, än vad man från början avsett. Friese hade ritat ett envåningshus med hög frontespis och takkupor för en vindsvåning, men huset byggdes redan från början i två våningar.

Inredningsarbetet blev det troligen icke någon riktig fart på, förrän det bekanta handelshuset Arfwedsson & Tottie bildats 1771. Men vad hade handelshuset att göra med malmgårdsinredningen? Jo, saken var den, att bröderna Arfwedsson, Abraham och Jacob, vilka inom parentes sagt voro svågrar med Charles Tottie, hade fått privilegier på Västindiska kompaniet, och som bekant finns det gott om ädla och dyrbara träslag i Västindien. Tottie beslöt sig för att vara originell och slå på stort och lät därför inreda de förnämsta rummen i sin malmgård med västindisk ceder och mahogny, som han importerade genom Västindiska kompaniet. Det förstnämnda träslaget är ju icke så särdeles sällsynt i Västindien, det kan man märka därpå, att när fregatterna komma med sockerlast, äro lådorna av ceder. Den västindiska cedern, som icke är lika fin som libanonceder, brukar därför också kallas sockerkist. Nog ha vi sett både byråar och dragkistor med faner av sockerkist, men som väggbeklädnad torde den vara så mycket mera sällsynt. Tottie torde vara tämligen ensam därom. Ännu mera elegant blev ett annat rum, som helt boaserades med cubamahogny, den bästa och dyrbaraste mahogny, som finnes. Märkligt är, att Tottie tilltalades så starkt av mörka träslag. I början av 1770-talet ville ju alla människor ha ljusa väggar och pärlfärgade möbler. Charles Tottie tillhörde emellertid, som ovan sagts, en engelsk släkt, och engelsmännen ha som bekant sedan gammalt älskat mörka träslag, både till möbler och väggbeklädnad.

TOTTIESKA MALMGÅRDEN

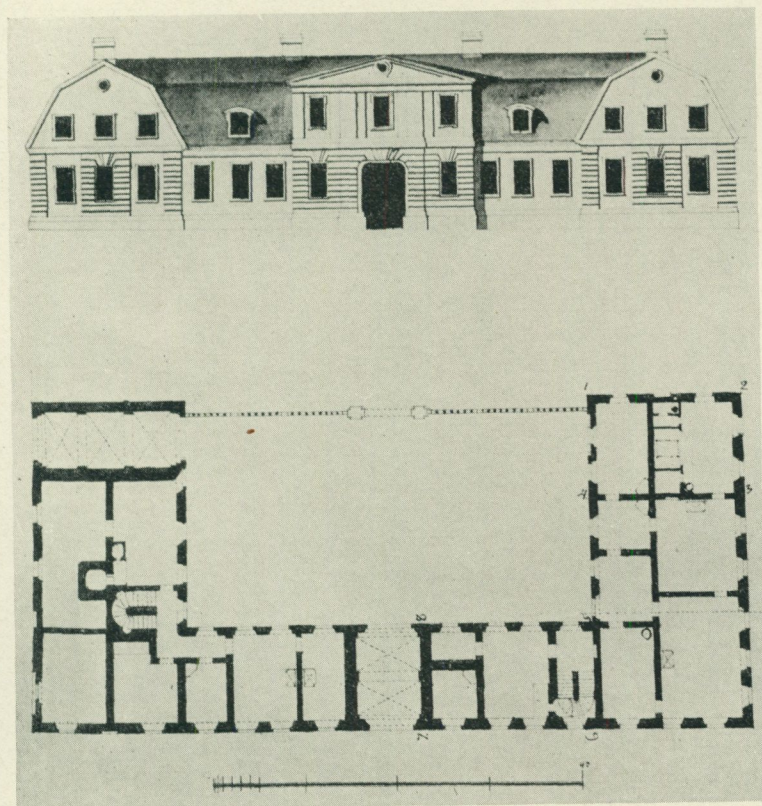

Fig. 3. Ritning till Tottieska malmgårdens huvudbyggnad år 1765, utförd av murmästaren Johan Wilhelm Fries. Byggnadsnämndens arkiv.

År 1773 var tydligen det omfattande arbetet färdigt, ty då gjorde Charles Tottie och hans hustru Maria Arfwedsson gården till fideikommiss inom Tottieska släkten. På fideikommissbestämmelserna märktes, att Tottie höll mycket på sin handelsfirma. Fideikommissarien skulle nämligen underhålla det av Tottie inrättade handelskontoret, och det bestämdes, att om äldste sonen valde ett annat näringsfång, den i ordning följande sonen i stället skulle inträda som fideikommissarie, om han

ville idka handel och underhålla kontoret. Sonen Anders Totties rätt till fideikommisset blev det ingen tvekan om. Han hade gått i faderns fotspår, och redan 1773 var det egentligen han, som var den verksamme inom firman, eftersom Charles Tottie då redan var tämligen till åren kommen.

Det dröjde dock ganska länge, innan Anders Tottie fick tillträda fideikommisset. Sedan Charles 1776 gått ur tiden, mätt på år och åra — han var mycket ansedd och aktad, framför allt på grund av sitt mångåriga och uppoffrande arbete inom Brandförsäkringskontorets direktion; han räknades t. o. m. såsom »kontorets inrättare» — disponerade änkan malmgården, och hon dog först då Anders Tottie var 55 år gammal, närmare bestämt 1791.

Nu, 1816, ha som vi hört även Anders Tottie avlidit, åttio-årig och barnlös. Den nuvarande fideikommissarien, brorsonen, är icke stockholmare, och det är därför knappast underligt, att han önskar sälja malmgården. Fastän nog är det skada, att den så hastigt skall gå ur släkten! Likadant är det med handelsfirman, den skötes nu helt och hållet av kommerserådet Arfwedsson, som enligt Anders Totties testamente har inlöst huset vid Skeppsbron.

På vår färd ut till malmgården ha vi nu hunnit långt ut på Götgatan, och vi ha passerat Pelarbacken med dess kvarn, bakom vilken vi se Katarina kyrkas höga kupol. Till höger ha vi ett par gamla malmgårdar, av vilka den Rumpfska nu är fattighus, och bakom dem utbreder sig Fatburssjön med täta vassruggar och dyigt, illaluktande vatten. Totties malmgård ligger vid Stora Bondegatan, men eftersom denna gata är backig och oländig bortå vid Borgmästaregränd, fara vi i stället Rådmansgatan och svänga av just innan vi komma fram till källaren Hamburg. Där köra vi uteder ett stort, rött plank, bakom vilket en trädgård döljer sig. I trakten av Katarina kyrka och Södermannagatan ha några stora hus klungat ihop sig, men där-efter tunnar bebyggelsen av igen. Vi passera trädgårdar med röda plank och låga stugor med blyrutor och torvtak. Gatan

TOTTIESKA MALMGÅRDEN

Fig. 4. Tottieska malmgårdens fasad mot Bondegatan.
Foto Samf. S:t Erik 1926.

ser mest ut som en landsväg, den är knagglig och smutsig. Hundar av blandade raser, stora och små, släta och lurviga, skälla och morra åt hästarna; nyfikna gummor och smutsiga ungar stirra på det skramlande fordonet. En skock kor, som drivs över gatan, vällar ett ögonblicks stagnation, och över en låg och ryggbruten repslagarebana skymta vi den vackra trädgården på Ersta. Nu svänga vi ner på Tjärhovs Tvärgränd och befinna oss efter några minuter vid målet för vår färd, Tottieska malmgården. Huvudbyggnaden är ett långt, halmgult tvåvåningshus av bastant 1700-talstyp, fig. 4. Efter det franska, numera omoderna bruket ligger stora våningen nederst, och fönstren i övre våningen äro låga och bågformigt avrundade upptill. Det brutna tegeltaket prydes av några runda kupor, ceils-de-bœuf, oxögon, brukar man kalla dem. Eljest är huset osmyckat, slätt och enkelt.

På andra sidan gatan kör en trädgårdsdräng med en vattenkärra in genom en plankport, och där innanför skymta vi en

Fig. 5. Matsalen i bottenvåningen med skulpterade baseringar av cederträ och målade dörröverstycken. Foto Samf. S:t Erik 1926.

Fig. 6. Förmaket i bottenvåningen med skulpterade boaseringar av massiv cubamahogny. Foto Samf. S:t Erik 1926.

rad bärbuskar och några fruktträd, som spegla sig i en ruddamm. Det är en trädgårdstomt, som också tillhör Tottieska gården.

Nu slås de kraftiga portarna upp, vi rulla genom den stenlagda portgången med dess låga, ekande valv och stanna framför dörren i högra flygeln. Gårdsplanen är stenlagd med kalkstenshällar, och huset skuggas av en rad klippta lindar, vilka stå tätt framför ett vackert sirat staket med murpelare och urnor. Vi kasta en blick ut över trädgården, som prunkar i höstens färger; löven ha börjat gulna och vinteräpplena lysa röda. Mitt i fonden skymtar en liten vacker, gul fasad; vi igenkänna däri det av Palmstedt byggda orangeriet.

Nu börjar emellertid husesynen: Vi öppna den vackert skulpterade porten och stiga in i förstugan. Den har kalkstensgolv, taket är välvdt, och på ömse sidor om entrén äro ett par nischer. Rakt fram ligger dörren till matsalen, och vi gå vidare ditin. Det är ett mycket vackert rum, fig. 5, väggarna äro helt klädda med brunbonat cederträ, sockerkist, notera värderingsmännen sakkunnigt. Kring dörrarna sitta skulpterade pilastrar, och i dörröverstyckena äro graciösa små putti målade, fig. 1. De leka med olika attribut: det är handeln, bruksdriften och åkerbruket, som symboliseras. Möbleringen är det klent med; som vi veta, har malmgården icke använts så mycket på senare tid. Men de möbler som finnas äro gedigna och vackra, och alla äro de av mahogny: två fällbord, ett tebord och ett skänkskåp. Vi, som äro bättre underrättade, veta dock, vad som fanns här på Charles Totties tid. Det var icke mindre än fyra matbord av mahogny och ett dussin stolar med rottingsitsar, vilka utom skåpet stodo utefter väggarna. I taket hängde en kristallljuskrona, och dessutom fanns det åtta spegellampetter och ett väggur i rokoko med valnötsfoder. Rummet innanför är förmaket, och vi stanna ett ögonblick förvånade på tröskeln. Det är icke varje dag man får se ett rum med hel boasering av mattbonad, mörkglänsande mahogny. Det är en förnäm och enkel inredning, endast pilastrarna och dörröverstyckena ha några elegant skurna ornament, stramt hängande och välfriserade

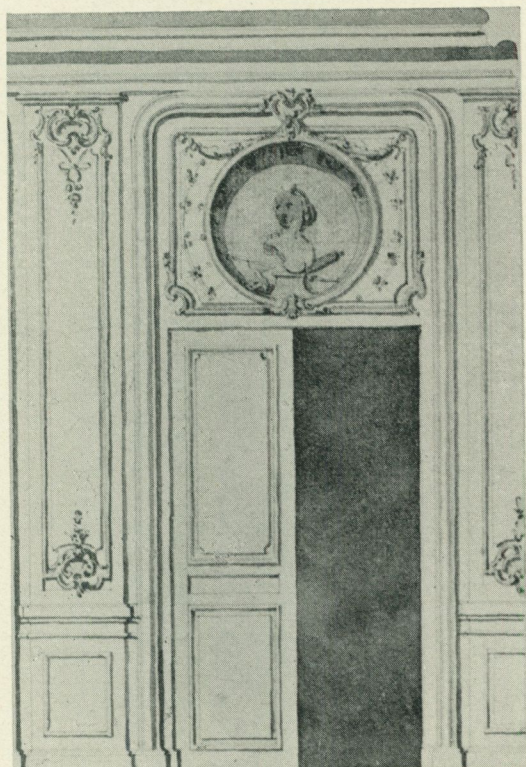

Fig. 7. Av stilistiska skäl har man gissat, att en av tidens främsta konstnärer, Jean Eric Rehn, varit Charles Totties arkitekt vid inredningsarbetet. Ovan en ritning av hans hand till ett dörrparti i salen på Stora Wäsby. Jfr fig. 5.

lagerfestoner, fig. 6. Nu står här endast ett runt tebord av mahogny, förr fanns det ett helt dussin mahognylänstolar med tagelklädsel. På väggarna ha även här hängt åtta spegellampetter och dessutom två familjeporträtt i pastell, vilka skyddades av gröna sidengardiner. En liten, vackert slipad kristallljuskrona hängde i taket.

Från förmaket kommer man som vanligt i gamla hem in i

sängkammaren, där väggarna äro klädda med papperstapeter. I en alkov stod sängen med fyra stolpar och förhängen av blå och vit engelsk lärft. Nu verkar rummet ödsligt och tomt, den enda möbel, som finns kvar, är en dragkista av sockerkist. Förr fanns här gott om möbler. Två hörnskap och två byrår voro av mahogny, medan en större mansbyrå var av valnöt och hade överskap med spegeldörrar. Ett svartmålat skrivbord stod framemot fönstren, och dessutom funnos en vilsäng och en soffa.

Vi ha väl näppeligen tid att följa värderingsmännen genom alla rummen. Vi titta in i hörnrummet mot Bondegatan, som har målade vävtapeter, och där det också står några mahogny-möbler. Sedan kasta vi en blick ut i det stora köket, som har en väldig öppen spis med järnhäll; vi se som hastigast bagarstugan, skafferierna och andra nyttiga utrymmen. Så gå vi uppför den svängda kalkstenstrappan och se i övre förstugan två glaslyktor och fyra brandsprutor, något som påminner oss om, att byggherren var ytterst intresserad av brandväsendet. Naturligtvis var egendomen brandförsäkrad, och brandförsäkringssumman tyder på, att Charles Tottie skattat sin gård högt: summan slutar nämligen på 244,500 daler, och då voro ändå icke inredningarna medräknade.

Det största rummet i övre våningen är stora salen, som har fyra fönster mot trädgården, och som använts vid mera högtidliga tillfällen, fig. 10. Väggpanelen är av cederträ med skulpterade kartuscher och infällda målningar, romerska ruinlandskap med en italienskt blå himmel och glasklar luft, fig. 8. Det stora vita taket hänger som en päll över de varmt bruna och glänsande väggarna; en väldig kälning med förgyllda lister bär upp det. Här finnas också gardiner för fönstren av rutig nettelduk, och på golvet ligger en turkisk matta. Dessa detaljer tyda på, att denna sal var det egentliga praktrummet. Gardiner saknas i nästan alla de andra rummen, och orientaliska mattor, ja mattor över huvud taget, voro sällsynta lyxföremål i 1700-talets hem. Även i detta rum hänga en glaskrona och en rad spegellampetter,

Fig. 8. Stora salen i övre våningen. Målat väggfält i den romerske mästaren Giovanni Panninis stil. Foto Samf. S:t Erik 1926.

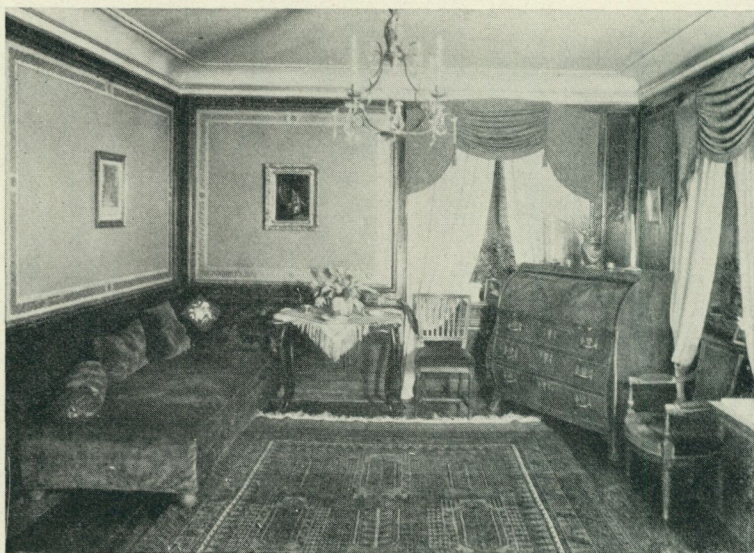

Fig. 9. Kafferummet, intill stora salen i övre våningen, har paneler av cederträ och gråmålade väggfält med förgyllda ramverk.

Foto Ateljé Benkow 1931.

och vi kunna föreställa oss, huru ljusen gnistrat vid festliga måltider och samkväm. Stolarna äro legio och stå i långa rader, militäriskt rättade utefter väggarna. Bredvid salen ligger kafferummet, fig. 9, ett litet elegant inrett kabinett, där stolarna och soffan äro klädda med rosenröd lärft, och där det stått en potpourrikruka från Marieberg på byrån.

Medan värderingsmännen fortsätta genom de andra rummen i övre våningen och notera gröna och målade kakelugnar, gipstak och papperstapeter samt så småningom komma upp på vinden, begiva vi oss på en egen upptäcktsfärd. Genom en välvd portgång i vänstra flygeln komma vi över till fägårdens, som på kontinentalt sätt ligger intill huvudbyggnaden. Den består av låga envåningshus, som ligga omkring en stenlagd gård. Där finnas ladugård för tre kor och rum för småkreatur; stallet rymmer nio

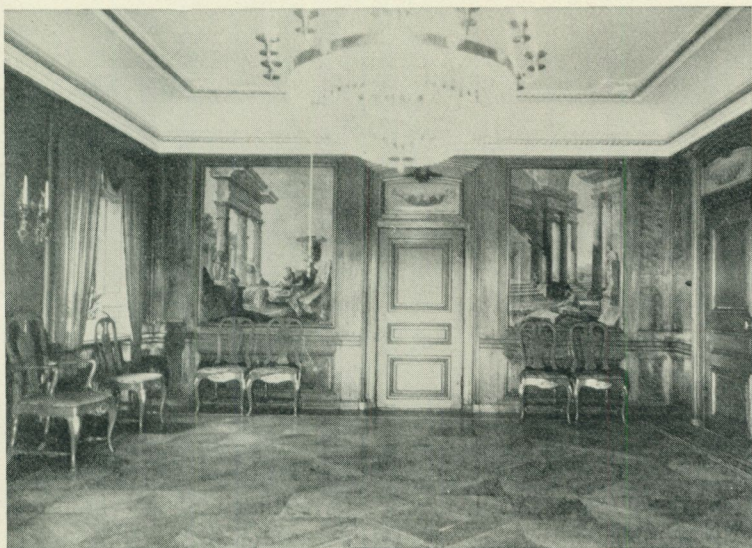

Fig. 10. Stora salen i övre våningen med skulpterade boaseringar av cederträ och på väv målade väggfält. Jämför fig. 8.

Foto Ateljé Benkow 1931.

hästar, och dessutom finnas foderskulle, vedbodar, kusk-kammare, hönshus och annat.

Ute i trädgården visar trädgårdsmästaren med stolthet orangeriet, persikohuset och drivbänkarna. Vi räkna till icke mindre än 37 välskötta pomeransträd, tio fikonsträd, fem mullbärsträd, valnötsträd, lager och myrten, för att nu icke nämna alla de andra växter och blomster, som finnas och skola finnas i en välordnad malmgårds trädgård.

Litet avskilt från det övriga, mot Lilla Bondegatan, ligger ännu ett hus, som förut använts till biljard. Biljardsalen ligger högt och har sex fönster, och härifrån har man utsikt över trädgården och dess plankinhägnad. Mot söder ser man över åkrar och tobaksplantager ända bort emot Barnängen. Och bortom dess lummiga träd och vita byggnader glittrar Hammarbysjöns vatten.

Värderingsmännen ha nu gått sin rond och konstaterat, att åbyggnaderna äro i gott stånd och uppförda »med betydlig kostnad». Även jorden är »betydlig» och dessutom fruktbar. De nämna dock, att själva huvudbyggnaden »mera blivit inrättad för *en* förmögen ägares bekvämlighet», och gården kan därför knappast hyras ut eller arrenderas bort; i varje fall kan man i så fall knappast påräkna »en emot kostnaderna svarande avkomst, i synnerhet som egendomen är belägen på en avlägsen del av stadens Södermalm». Årliga underhållskostnader för egendomens stängsel och vidmaktshållande kunna ej heller undvikas och då jorden dessutom tarvar bättre skötsel och hävd, än vad som nu en tid varit fallet, åsätta de gården ett försäljningsvärde av endast 16,000 riksdaler banko.

Därmed är uppdraget slutfört och vårt besök för denna gång till ända. De massiva, knarrande portarna sluta sig bakom oss, de tomma fönsterrutorna blänka i solen, och malmgården ligger åter tyst och öde.

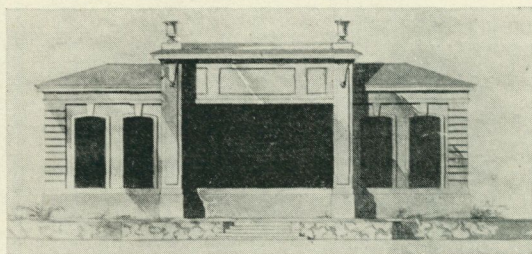

Fig. 11. Ritning till orangeri av Erik Palmstedt 1767.
Byggnadsnämndens arkiv.